

Lezsák Sándor

„A SZÍVEK IS RÓLA BESZÉLNEK”*
**A KLEBELSBERGI OKTATÁS-
ÉS KULTÚRPOLITIKA
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI
MAGYARORSZÁGON**

Kiinduló alaptétele, hogy Horthy Miklósnak mint államfőnek, és Klebelsbergnek mint kultuszminiszternek nincs versenytársa a huszadik század magyar politikatörténetében. Annak ellenére mondom ezt, hogy a század elején Tisza István miniszterelnök kiváló képességű államférfiú volt és Horthy Miklós kormányzósága idején olyan kiemelkedő képességű államférfi is volt – két alkalommal is – miniszterelnök, mint Teleki Pál. A korszak jellegét azonban mégis Horthy kormányzói egyénisége határozta meg, Klebelsberg pedig a kultúraépítés példátlanul nagy munkájával emelte a megcsonkított országot rangos és fejlődőképes országgá Európában.

Remélem, hogy ez a konferencia előkészíti azt, hogy a jövőben Horthy Miklósról elnevezett tudományos intézet, fiatal kutatók segítségével elemezni fogja a két világháború közötti Magyarország történéseit, eredményeit, amelyek felismerésére és elismerésére, hiteles értékelésére az egészséges nemzeti tudat érdekében is erős szükségünk van.

Klebelsberg Kuno negyvenhét éves volt, amikor a vallás- és közoktatásügyi miniszteri megbízást kapta. Miniszteri sikereiben jelentős szerepe volt annak, hogy előzőleg miniszterelnökségi államtitkár, illetve belügyminiszter volt. Érzékelte, hogy miképpen működik a közigazgatás, illetve az a közoktatás, amelynek ügyeit a kormányzó rábízta. Ha tallózunk az 1990 előtt megjelent történelmi tanulmányok között, akkor észleljük, hogy személyével és munkásságával kapcsolatban a Rákosi- és a Kádár-korszak történései jellemzően kétféle torzítást követtek el. Elsősorban azt, hogy elhallgatták oktatáspolitikai erőfeszítéseit és a magyar értelmiség, a magyar tudományos élet megerősödésében betöltött óriási szerepét. Azzal, hogy eljelentéktelenítették, el tudták követni a második torzítást is, mely szerint Klebelsberg a szerintük Horthy-diktatúrájának nevezett korszaknak egy bárkivel helyettesíthető szolgai hivatalnok volt.

A szocialista korszak történései saját koruk kinevezési politikáját vetítették vissza Horthy idejére. A szocialista korszak teljhatalmú vezetői ugyanis jellemzően kerültek a tehetséges emberek miniszteri kinevezését. A középszerűséget pártolták, mivel nem kívánták leendő riválisokkal veszélyeztetni a hatalmi pozíciójukat. Horthy Miklós mint kormányzó viszont nagyon jó emberismerettel olyan tehetségeket bízott meg államigazgatási feladatokkal, mint Bethlen István miniszterelnök, Teleki Pál miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter vagy mint Klebelsberg Kuno közoktatási és vallásügyi miniszter. A kormányzó

* Elhangzott 2008. június 28-án Szegeden a Társadalom és politika a Horthy-korszakban című konferencián.

kinevezési stratégiáját csakis a remélt eredmények és a közjó szolgálata vezérelte, nem kicsinyes hatalmi féltékenykedés. A kormányzó – szintén a diktátoroktól eltérő módon – bízott ezekben a miniszterekben, nem szólt bele napi döntéseikbe, tág politikai és anyagi mozgásteret biztosított számukra, és így elérte azt, hogy köztisztelőt kivívott egyéniségek, és ne szürke hivatalnokok irányítsák a megcsönkített, rendkívül nehéz helyzetbe került Magyarországot. Csak ebben a közegben, ebben a Horthy-korszakban lehetett termékeny az a Klebelsberg Kuno, akinek 10 éves működése az élet szinte minden területét áthatotta – és eredményei máig érezhetőek. Sajátos, a remélt jövődőt szolgáló intézményrendszert hozott létre a kultúra, a tudománypolitika és a tanügy területén. De még az egészségügy területéről is megemlíthetjük azt az iskolaorvosi hálózatot, amelyet az ő idejében szerveztek meg. Azt, amit most, éppen napjainkban bontanak le.

A rendkívül nehéz gazdasági helyzet ellenére évről évre az állami költségvetés 9-10 százalékát kapta meg az oktatási és kulturális tárca a szellemi honvédelemre. Ebből 165 óvoda épült, így ebben az időben az óvodák száma 975-ről 1140-re nőtt. A kiemelten kezelt oktatási tárca forrásaiból húsz év alatt 6362 új iskola épült fel, köztük 5000 tanyai iskola a legnehezebb körülmények között élő gyermekek számára. Tanítottam, sőt laktam is Lakiteleken úgynevezett Klebelsberg-iskolában, s láttam, tapasztaltam, hogy Klebelsberg mennyire átgondolta annak a tanító házaspárnak, családjának az életét, amikor előírta egy-egy ilyen iskola és a hozzá tartozó tanítói lakás paramétereit. Nem csak a Duna-Tisza közén, hanem az egész ország területén szorgalmazta és segítette az iskolaépítéseket. Az általános iskolák száma ebben az időszakban 7118-ról 13 780-ra növekedett. Az ötezredik iskolát éppen Szegeden adták át 1930. október 25-én. Itt Szegeden, a rókusi általános iskola falán, az emléktáblán olvasható: „Amíg magyar tanító magyar gyermeket nevel e földön, itt és az 5000 iskolájában, nem csak a kövek, de a szívek is róla beszélnek.”

Jó szakmai és politikai ritmusérzékkel változtatta meg az óvónőképzés vagy a tanítóképzés korábbi gyakorlatát. A közoktatásban sok területen érdemben változtatott, például a tankönyvek közérthetőségében, szellemiségében vagy a tanfelügyelői rendszer területén. A tankönyvkiadás rendje a maihoz képest szabadabb szellemű volt. Nem véletlenül van most az Alkotmánybíróság asztalán a tankönyvkiadókat ellehetetlenítő törvény felülvizsgálati kérelme.

Az általános tankötelezettség időszakát – 1928-tól – tizenhat évre tervezte fölemelni, de a gazdasági válság miatt a betervezett törvény csak 1937 és 1940 között lépett hatályba. Klebelsberg készítette elő a pályaválasztási tanácsadó rendszerét, amelyek 1929-ben kezdték meg működésüket. Új középiskolák és ipari tanuló intézetek sora épült fel. Ennek eredményeként az 1920. évi 2,6 százalékról 1938-ra az érettségizettek aránya a népességen belül 6 százalékra növekedett. Megközelítve a németországi arányt és meghaladva a franciaországit. Új egyetemek épültek Pécsen és Szegeden, pótolva az elszakított területekre került felsőfokú oktatási intézményeket. 1925-ben alakult meg a Testnevelési Főiskola is. Kormányprogram támogatta a szegény sorsú gyermekek középiskolai és egyetemi tanulmányait.

Itt szeretném megjegyezni, hogy az Orbán-kormány idején sokat dolgoztunk azon, hogy a kistélepüléseken meginduljon az Arany János tehetséggondozó program, a külvárosokban pedig a József Attila tehetséggondozó program, de a szocialista-liberális kormányzat elsorvasztotta ezeket a kezdeményezéseket.

Klebelsberg Kuno szellemi ujjlenyomata a sport területén is érvényesült. 1921-ben még miniszterelnökségi államtitkár volt, amikor kötelezővé tették a gyáraknak, üzemeknek, hogy sportpályákat építsenek. A munkások testnevelő, sportolási és pihenési lehetőségeit teremtették meg. Mi történt ezekkel a gyártelepeken lévő sportlétesítményekkel? Bizony, a privatizált gyárak új tulajdonosai ma számolják fel ezeket az intézményeket. Ma a főváros több kerületében lényegesen kevesebb sportpálya van, mint volt hetven évvel ezelőtt.

A 1920-as–1930-as években a falvakban a futball szeretete oly módon lendült fel, hogy szinte minden településen építettek futballpályát. Klebelsberg még a csekély lehetőségekből is támogatta olimpiai szerepléseinket és felismerte a sportdiplomácia jelentőségét. Magyarország részt vett a FIFA kongresszuson, és szerepet vállalt a vízilabda-sport nemzetközi vezetésében is. Klebelsberg pontosan tudta, hogy mennyire fontos a tehetséges gyerekek kiemelése és taníttatása. Búza Barna, a századik életéhez közeledő szobrászművész Klebelsberg személyes közbenjárásának köszönheti például, hogy tizenhét évesen érettségi nélkül lehetett képzőművészeti főiskolás. Később, természetesen, be kellett pótolnia az elmaradt középiskolai vizsgákat.

A közművelődés ügyét is fölkarolta az akkori államvezetés és Klebelsberg tevékenysége ebben is kiemelkedő volt. Általánossá vált az iskolán kívüli népművelés, sorra alakultak a népfőiskolák. Aranykalászos gazdaképző tanfolyamokon tanulták meg a gazdák a legújabb termelési módokat, permetezési, szőlő- és gyümölcsmetszési fogásokat. Sorra alakultak meg az iparos testületek. Művelődési otthonok épültek, ahol írók, költők léptek fel, vagy ahol varrótanfolyamokat indítottak. Kodály Zoltán 1929-ben indította útjára az Éneklő Ifjúság Mozgalmat, és országszerte több száz új kórus alakult. Ma az akkor kiépült művelődési otthon hálózat felszámolása történik. Támogatás hiányában sorra szűnnek meg kórusok, zenekarok, színjátszó körök, pedig ezek a kisközösségek lennének azok a fórumok, ahol fiatalok és idősebbek olyan szabadidős tevékenységet folytathatnának, amely közösséget formál, és teljesebbé teszi az életüket, segíti őket abban, hogy jobban eligazodjanak a világban.

Annak érdekében, hogy a tanuló ifjúság az iskolán kívül hasznosan tölthesse el a szabadidejét, az 1920-as években külföldi mintára megerősítették a cserkészmozgalmat. Ennek patrónusa a későbbi miniszterelnök, Teleki Pál volt, aki gondosan ügyelt arra – ez is klebelsbergi alapvetés volt –, hogy a cserkészlet szilárd erkölcsi alapon nyugodjon, és a napi politikától mentes maradjon. El akarta kerülni az olasz fasiszta Balilla, a náci német Hitlerjugend, illetve a szovjet pionír típusú átpolitikált ifjúsági szervezetek magyarországi megjelenését.

Egy mai politikaelemző vagy államigazgatási szakember joggal kérdezheti, hogy Klebelsberg számos reformja és intézkedése milyen állami berendezkedésben valósulhatott meg. A baloldali történészek mind a mai napig félfasiszta államnak tüntetik fel az 1920 utáni Magyarországot, ahol minden csak egy Horthy nevű diktátor engedélyével történhetett meg. Természetesen ebből semmi sem igaz. Sem a fasiszta ideológia, sem pedig a diktatúra. A fasiszta ideológia lényegileg nem hisz az „egy ember – egy szavazat” elvű polgári demokráciában. Szerinte az emberek zöme nem képes megfontolt politikai döntést hozni. Csak azok képesek helyesen politizálni, akik – szerintük – valamilyen közösség élén már bizonyították rátermettségüket. Ilyen közösségek pl. a kamarák, szakszervezetek, tudományos testületek, művészeti szövetségek, települési önkormányzatok, egyesületek, egyházak stb. Ezek a társadalmi szervezetek, mint va-

lami vesszőnyalábok – fascis latinul vesszőnyalábot jelent –, erősebb államot hoznak létre eme ideológia szerint, mint a szalmaszálakból álló, azaz az egyének szavazataiból álló állam. Hogy melyik társadalmi szervezet élén álló ember lehet az állami hivatalra méltó személy, nos, ezt egy mindenki felett álló első ember jelölheti ki. A fasiszta rendszerek emiatt szükségszerűen diktatúrák voltak. Horthy idejében, kezdetben egyedül Olaszország volt fasiszta berendezkedésű, majd később Ausztria, Görögország, Portugália és Spanyolország is.

Sztálin, mint a szocializmus önjelölt építője nem tudott mit kezdeni a Nemzeti Szocialista Munkáspárt németországi egyeduralmával, a vörös zászlókon lévő náci jelvényekkel, ezért találta ki a nem létező német fasizmus démonát, holott a német állami berendezkedésnek Hitler alatt semminemű ideológiai kapcsolata nem volt a fasiszta államok működési elveivel. Sztálin propagandájának nyomására ezt a megtévesztő szóhasználatot átvette valamennyi kommunista párt és annak valamennyi követője is mind a mai napig. Nyugat-Európában nem érvényesülhetett ez a történelemhamisítás, ezért ott nagyon jól tudják, hogy a fajelméleten nyugvó náci ideológiának semmi köze nincs az olasz Mussolini, a spanyol Franco, a portugál Salazar, az osztrák Dolfuss, az argentin Peron és a görög Metaxas rasszizmustól távol álló fasisztoid diktatúráihoz. Dolfuss kancellár fasisztának címkézett diktatúrája Ausztriában kifejezetten üldözte a német náciizmus híveit, akik emiatt őt meg is ölték. Meg kell jegyezni, hogy Sztálin mai hívei változatlanul nem tudnak mit kezdeni a vörös színeken nyugvó náci és nyilas jelképekkel, ezért – fennmaradt korabeli fényképek és más dokumentumok ellenére – egyszerűen azt hazudják, hogy ezek a jelképek nem vörös alapon nyugodtak, hanem például a hagyományos nemzeti zászló színein, vagy az Árpád-kor történelmi színein.

Amikor a két világháború között a magyar politikai berendezkedés az Országgyűlés felsőházában szerepeltette a fasiszta berendezkedésű államokban favorizált szakszervezeteknek, az egyházaknak, a tudományos életnek, a nagyobb önkormányzatoknak, a kamaráknak, a munkaadók egyesületeinek, a köztisztviselőknek, a társadalmi és civil szervezeteknek a képviselőt – akkor nem a fasiszta ideológiát, hanem pusztán csak a több száz éves magyar hagyományokat követte. Ennek a felsőháznak korántsem voltak olyan jogosítványai, amelyek megvették volna az alsóház döntéseit. Mégis, ezeknek a szervezeteknek a törvényhozásba való bevonása meggátolta a végletes pártosodást és a fasiszta demagógia magyarországi térnyerését. Érdemes megjegyezni, hogy – egyedül Európában – más történelmi egyházak képviselőivel együtt a zsidó főrabbi is tagja volt az országgyűlés felső házában egészen a német megszállásig.

A mindenre kiterjedő pártosodás megakadályozása érdekében ma is szükség lenne a magyar hagyományoknak megfelelően a felsőház alkotmányos létrehozására, amelyben alkotmányos keretek között működhetnének az egyházak, a tudományos és művészeti élet vezető személyiségei, kiválóságai, a mai Érdekegyeztető Tanács tagjai, a nemzeti kisebbségek képviselői, továbbá az elszakított nemzetrészek választott képviselői is.

„Ha nem is volt fasiszta Horthy, de rokonszenvezett velük” – állítják a magukat semlegesnek beállító baloldali történészek és sorolják a magyar külpolitikának a fasiszta Mussolinihez fűződő kapcsolatait. Horthy valóban jó viszonyra törekedett a fasiszta Olaszországgal, de nem ideológiai rokonszenv miatt, hanem pusztán azért, hogy ellensúlyozza a náci Németország közelségéből fakadó politikai veszélyt. A magyar külpolitika Mussolini hallgatólagos támogatása nélkül aligha tehetné volna meg, hogy

ellenálljon a német hadigépezet követeléseinek. Olasz támogatás nélkül 1939-ben nem fogadhattuk volna be a lengyel menekültek tömegeit sem.

Ami Horthy állítólagos diktatórikus államvezetését illeti, azt minden korabeli dokumentum cáfolja. A diktátorok lényegi vonása például a napi politikába történő beleszólás, valamint az állandó iránymutatás, kioktatás. Horthy hangsúlyosan és kifejezetten távol tartotta magát a napi politikától, felülemelkedett a pártpolitikán, és inkább igyekezett megfelelő személyekre bízni a végrehajtó hatalom működését. Klebelsberggről sem állítható, hogy Horthy bábja lett volna, ő valódi egyéniség volt. Horthy kormányzósága alatt az állami szuverenitás gyakorlója mindvégig a magyar országgyűlés volt. A végrehajtó hatalmat gyakorló kormány az alsó- és felsőháznak tartozott felelősséggel és a kormányzás a parlament által meghatározott törvényi keretek között zajlott. A kormányzó, hasonlóan a mai köztársasági elnökhöz, csak egyszer küldhette vissza az országgyűlésnek megfontolásra a már megszavazott törvényt. De ha a képviselők ragaszkodtak a törvény kihirdetéséhez, akkor Horthy kormányzó tizenöt napon belül köteles volt azt aláírni. A fasiszta diktátorokat megillető államfői vétő Magyarországon soha nem létezett. Nem volt állampárt, nem volt hivatalosnak elismert ideológia, békeidőben nem volt cenzúra, nem volt egy minden társadalmi területet ellenőrző és erőszakon nyugvó hatalmi központ, azaz teljesen hiányoztak például egy Franco-, vagy egy Kádár-rendszerben megszokott – és a diktatúra gyakorlásához szükséges – önkényuralmi hatalmi eszközök és feltételek.

Kimondhatjuk, hogy Magyarország az adott történelmi körülményeket és a csonka Magyarország helyzetét tekintve a térség viszonylag legdemokratikusabb állama volt Horthy Miklós kormányzósága idején. Ebben megelőzte még a jó mintának tekintett Csehszlovákiát is, ahol a náci mintájú szláv rasszizmus mindennapos gyakorlat volt. Ez a nyíltan pánszláv rasszista ideológia később a Benes-dekrétumokban érte el tetőpontját, és sajnos még ma is domináns politikai eszmei áramlat, hiszen elég csak a legutóbbi idők egyik szlovákiai intézkedésére gondolni, amikor a magyar nyelvű tankönyvekben megtiltották a helységnevek, például Pozsony, Kassa magyar nyelvű megnevezését.

Hitler terjeszkedésével párhuzamosan a negyvenes évek elején már nem fasiszta, hanem a rasszista ideológián nyugvó náci jellegű államok vették körbe Magyarországot. Ilyen állam volt Tiso Szlovákiája, Pavelics Horvátországa vagy az Antonescu irányította Románia. Ezekből az országokból sok tízezer üldözött zsidó menekült az akkor még biztonságot jelentő Magyarországra és sokuk ment tovább a zsidóságot nem üldöző, de fasiszta Olaszország vagy Portugália felé. A Horthy Miklós újratemetését kezdeményező személy is egy, a deportálások elől Szlovákiából Magyarországra menekült túlélő zsidó ember volt.

Horthy megküzdött mind a jobboldali, mind a baloldali szélsőséggel. Kormányzása elején le kellett törnie a szélsőjobbhoz húzó tiszteket és politikusokat, s ebben a küzdelemben erős rendőri és olykor katonai erőt is fel kellett használni. Ebben a küzdelemben magától értetődően, az 1919-ben rémuralmat teremtő, tömeges kivégzéseket elkövetett kommunista pártot betiltotta. De igyekezett differenciálni, amikor azokat a tiszteket – akik nem pusztán bolsevik, hanem hazafias meggyőződésből harcoltak a román és csehszlovák betolakodók ellen a kommün oldalán, és nem követtek el civilekkel szemben erőszakos cselekményeket – átvette a Nemzeti Hadseregbe.

Horthynak sok gondot okoztak az 1930-as évek végétől a nyilasok, vezetőiket – köztük Szálasi is – átmenetileg börtönbe juttatta. A benne lévő nyilasellenes in-

dulatot érzékelteti egy, az 1939. március 15-én az Állami Operaházban történt eset. Nemzeti ünnepünkön a kormányzó a díszpáholyban ült, amikor meghallotta, hogy a harmadik szinten valaki hangosan éltette Szálasit, és Horthynét zsidó bérencnek nevezte. Horthy ekkor hetvenegy éves volt. Pillanatok alatt felrohant két emeletet és – a korabeli sajtó szerint – egy jól irányzott hatalmas „matrózpfonnal” fejezte ki nemtetszését. (A matrózpfon mélyen alulról indított ütés, állítólag a fiatalember el is terült a helyszínen.) A testőrök követni sem tudták a lépcsőn felfutó, felháborodott hetvenegy éves kormányzót.

Befejezésül megismétlem, mert nagyon fontosnak tartom hangsúlyozni: Horthynak mint államfőnek, Klebelsbergnek mint kultuszminiszternek a felbecsülhetetlen jelentőségét a világháborús vereségtől és a trianoni döntéstől sújtott, porig alázott Magyarország huszadik századi történetében. Nagyon fontosnak tartom továbbá, hogy mihamarabb létesüljön egy Horthy Miklós korát, valamint társadalmi- és politikai életét kutató önálló intézet, amely tudományos eszközökkel, fiatal kutatók közreműködésével is feltárja, értelmezi, értékeli ennek a korszaknak nagyon sok tanulságát, olyan gyakorlati alapvetéseit, amelyeket a jövőben hasznosítani lehet.

Lassan, de elkönnyelhetünk bizonyos eredményeket is a szemléletváltozásban. Legutóbb az egyik napilapunk, amelyikben mindeddig Horthy Miklóst csak antiszociális földesúrnak, náci kollaboránsnak állították be, most először jelent meg olyan elemzés, amelyikben olyan megállapítások olvashatók, miszerint: „Horthy kiszámítható úriember volt”, vagy: „Horthy rendszerének a fasizmushoz semmi köze.”

Lám-lám, Isten malmai valóban lassan őrölnek. De őrölnek.